

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227



IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026



Founded in 2024



publishscience.uz



publish_science_journal@mail.ru



PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA XIVA XONLIGIDA OILA INSTITUTINING TRANSFORMATSIYASI

Axmedov Rustam Abdullayevich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, mustaqil izlanuvchi.

e-mail: ahmedovra8126@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1875-9029>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligida oila institutining ijtimoiy-huquqiy transformatsiyasi, nikoh, mahr, qalin, ajrim, er-xotin munosabatlari, ayollarning mulkiy huquqlari hamda qarindoshlik aloqalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Munis va Ogahiyning “Firdavs ul-iqbol” asarining N. Jumaxo’ja, S. Ro’zimboyev va A. Ahmedov tomonidan 2010-yilda “O’qituvchi” nashriyotida tayyorlangan nashri, qozilik hujjatlari va zamonaviy tadqiqotlardan foydalanildi. Natijada oila instituti nafaqat nikoh va qarindoshlik, balki mulkiy, huquqiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab institut bo’lgani aniqlandi.

Kalit so’zlar: Xiva xonligi, oila instituti, nikoh, mahr, qalin, ajrim, qozilik, shariat, ayollar, mulkiy huquq, qarindoshlik.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТА СЕМЬИ В ХИВИНСКОМ ХАНСТВЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Ахмедов Рустам Абдуллаевич

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни, независимый соискатель.

Аннотация.

В данной статье анализируется социально-правовая трансформация института семьи в Хивинском ханстве в конце XIX – начале XX века, рассматриваются вопросы брака, махра, калыма, развода, супружеских отношений, имущественных прав женщин и родственных связей. В исследовании использованы издание произведения Муниса и Агахи «Фирдавс уль-икбол», подготовленное Н. Джумаходжой, С. Рузимбоевым и А. Ахмедовым и опубликованное в издательстве «Укитувчи» в 2010 году, документы казийских судов, а также современные научные исследования. В результате установлено, что институт семьи представлял собой сложную систему, регулирующую не только брачные и родственные, но и имущественные, правовые и социальные отношения.

Ключевые слова: Хивинское ханство, институт семьи, брак, махр, калым, развод, казийский суд, шариат, женщины, имущественные права, родственные связи.

THE TRANSFORMATION OF THE FAMILY INSTITUTION IN THE KHIVA KHANATE IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Axmedov Rustam Abdullayevich

Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, Independent Researcher.

Abstract.

This article analyzes the socio-legal transformation of the family institution in the Khiva Khanate in the late nineteenth and early twentieth centuries, examining marriage, mahr (Islamic bridal dower), qalyn (bride price), divorce, marital relations, women's property rights, and kinship ties. The study draws on the 2010 edition of Munis and Agahi's Firdavs ul-Iqbol, prepared by N. Jumakhoja, S. Rozimboyev, and A. Ahmedov and published by O'qituvchi Publishing House, as well as documents from qadi courts and contemporary scholarly research. The findings reveal that the family institution constituted a complex system regulating not only marital and kinship relations but also property, legal, and social relations.

Keywords: Khiva Khanate, family institution, marriage, mahr, qalyn, divorce, qadi court, Sharia, women, property rights, kinship.

Kirish. Oila jamiyatning eng qadimiy va barqaror ijtimoiy institutlaridan biri bo’lib, uning mazmuni va huquqiy shakllari jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, diniy va madaniy taraqqiyoti bilan uzviy bog’liq holda shakllanadi. Xiva xonligi tarixida ham oila instituti jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini saqlash, avlodlar davomiyligini ta’minlash, mulkni meros orqali o’tkazish, qarindoshlik aloqalarini mustahkamlash va ijtimoiy mavqeni davom ettirishning muhim vositalaridan biri bo’lgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligida siyosiy va ijtimoiy sharoitning o’zgarishi oilaviy munosabatlarga ham ta’sir ko’rsatdi. 1873-yildan keyingi Rossiya imperiyasi protektorati sharoitida xonlikning davlat boshqaruvi, tashqi

aloqalari va iqtisodiy munosabatlarida muayyan o'zgarishlar yuz bergan bo'lsa-da, oilaviy munosabatlarning asosiy huquqiy negizini shariat va mahalliy urf-odatlar tashkil etishda davom etdi.

Mazkur davrda oila institutining transformatsiyasini faqat "an'anaviy oilaning yemirilishi" sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan yetarli emas. Aksincha, manbalar oilaning asosiy ijtimoiy funksiyalari saqlangan holda uning huquqiy rasmiylashtirilishi, mulkiy munosabatlari va nizolarni hal qilish mexanizmlarida muayyan o'zgarishlar yuz berganini ko'rsatadi.

Xiva xonligidagi oila institutining tarixiy ildizlari va ijtimoiy mazmunini aniqlashda Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asari muhim manba hisoblanadi. Asarning 2010-yilgi "O'qituvchi" nashriga N. Jumaxo'ja, S. Ro'zimboyev va A. Ahmedov tomonidan so'zboshi va so'ngso'zlar tayyorlangan bo'lib, mazkur nashr 381/382 betdan iborat [1; B. 381]. Ushbu nashr Yuriy Bregel tayyorlagan ilmiy-tanqidiy matnga asoslangan [1; B. 8-12].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan "Firdavs ul-iqbol"ning 2010-yilgi "O'qituvchi" nashri, XIX-XX asr boshlariga oid qozilik hujjatlari hamda ushbu hujjatlar asosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy, tarixiy-huquqiy va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Oila instituti Xiva xonligining siyosiy va ijtimoiy tizimidan ajratib olinmagan holda, nikoh, qarindoshlik, mulk, meros, ajrim va davlat boshqaruvi bilan o'zaro bog'liq jarayon sifatida o'rganildi.

MUHOKAMA

"FIRDAVS UL-IQBOL"DA OILA VA QARINDOSHLIK MUNOSABATLARINING AKS ETISHI

Munis va Ogahiy tomonidan yaratilgan "Firdavs ul-iqbol" Xiva xonligi tarixining muhim yozma manbalaridan biridir. Asar Xorazm tarixining qadimgi davrlaridan Muhammad Rahimxon I hukmronligining oxirigacha bo'lgan jarayonlarni yoritadi. Shuning uchun uning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi oilaviy munosabatlarni bevosita o'rganishdagi imkoniyati cheklangan. Biroq asarda Xiva jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, hukmdorlar sulolasi, qarindoshlik, nikoh va avlodlar davomiyligining davlat hayotidagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar mavjud.

2010-yilgi nashr so'ngso'zida N. Jumaxo'ja "Firdavs ul-iqbol"ni "ulkan qomusiy, tarixiy-adabiy manba" sifatida baholaydi [1; B. 372]. Mazkur baho asarning tarixiy voqealarni yoritish doirasining kengligini ko'rsatadi.

Asarda hukmdorlar, shahzodalar, inoqlar va boshqa yuqori mansabdorlarning qarindoshlik aloqalari ko'plab voqealarning rivojida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat Xiva jamiyatida oila va qarindoshlik munosabatlari shaxsiy hayot doirasidagina emas, balki siyosiy boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar tizimida ham muhim ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, "Firdavs ul-iqbol"da oila institutining asosiy funksiyalaridan biri – avlodlar davomiyligi va siyosiy-ijtimoiy mavqening vorisiyligini ta'minlash ekanini ko'rish mumkin. Ayniqsa, hukmdorlar sulolasi, shahzodalar va mansabdorlar o'rtasidagi qarindoshlik aloqalari davlat boshqaruvi bilan bevosita bog'langan.

NIKOHNING IJTIMOY MAZMUNI

Xiva xonligida nikoh oila institutining asosiy huquqiy va ijtimoiy shakli bo'lgan. Nikoh orqali er-xotin o'rtasidagi huquq va majburiyatlar vujudga kelishi bilan birga, ikki oila o'rtasidagi qarindoshlik aloqalari ham shakllangan.

"Firdavs ul-iqbol"da hukmdorlar va nufuzli shaxslarning oilaviy hamda qarindoshlik munosabatlari siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. Bu holat nikohning an'anaviy jamiyatda faqat shaxsiy munosabat emas, balki ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi mexanizm bo'lganini ko'rsatadi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelib ham mazkur xususiyat o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Biroq nikoh munosabatlarining huquqiy jihatdan qayd etilishi va nizoli vaziyatlarda qozilik organlarining ishtiroki kuchaygan.

Sartori va Abdurasulovning Xiva qozilik hujjatlari asosidagi tadqiqotlarida nikohning huquqiy jihatdan rasmiylashtirilishi va nikoh bilan bog'liq majburiyatlarning hujjatlarda qayd etilgani ko'rsatiladi [2; B. 83-85]. Demak, nikoh instituti marosimiy xususiyat bilan bir qatorda huquqiy mazmunga ham ega bo'lgan.

QALIN VA MAHR MUNOSABATLARI

Xiva xonligida nikohning iqtisodiy jihati qalin va mahr munosabatlarida namoyon bo'lgan. Qalin ikki oila o'rtasidagi iqtisodiy kelishuvning bir qismi bo'lsa, mahr ayolning nikoh munosabatlaridagi mulkiy huquqini ifodalagan.

Tadqiqotchilar Xiva qozilik hujjatlarida qalin va mahrga oid ma'lumotlar mavjudligini qayd etadilar. Jumladan, nikoh shartlari va mahr miqdoriga oid hujjatlar oilaviy munosabatlarning huquqiy jihatdan hujjatlashtirilganini ko'rsatadi [2; B. 84].

Bu jihat oila institutining transformatsiyasini tushunishda muhimdir. Chunki mahrning hujjatlarda qayd etilishi ayolning nikoh munosabatlarida muayyan mulkiy manfaatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Shunday qilib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligidagi oilaviy munosabatlarda diniy-huquqiy normalar bilan iqtisodiy manfaatlar o'zaro bog'langan. Nikoh nafaqat ikki shaxsning birlashuvi, balki ikki xo'jalik va qarindoshlik guruhining o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi mexanizm bo'lgan.

AJRM VA OILAVIY NIZOLARNING HUQUQIYLASHUVI

Oila institutining transformatsiyasini o'rganishda ajrim masalasi alohida ahamiyatga ega. Chunki ajrimga oid hujjatlar oilaviy munosabatlarning real hayotdagi murakkabligini ko'rsatadi.

Xiva qozilik hujjatlarida er-xotin o'rtasidagi nizolar, xotinning ota uyiga ketishi, urning o'z majburiyatlarini bajarmasligi va tomonlar o'rtasidagi mulkiy da'volar kabi holatlar qayd etilgan [2; B. 100-110].

Ayrim nizolar dastlab qozilar tomonidan ko'rib chiqilgan, biroq tomonlarning kelishuvga erisha olmasligi natijasida ish yuqori ma'muriy hokimiyatga ham olib chiqilgan. Bu holat oilaviy munosabatlarning davlat-huquqiy tizim bilan bevosita bog'langanini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida oila instituti transformatsiyasining muhim belgilaridan biri oilaviy nizolarning huquqiy institutlar orqali hal qilinishi bo'lgan.

Bunday jarayonni "oilaning davlat tomonidan to'liq nazoratga olinishi" deb emas, balki oilaviy munosabatlarning huquqiy institutsionallashuvi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

AYOLLARNING OILAVIY VA MULKIY MAVQEI

Xiva xonligida ayollarning oila institutidagi mavqei nikoh, mahr, meros va mulk bilan bog'liq munosabatlarda namoyon bo'lgan.

Qozilik hujjatlari ayollarning ayrim hollarda mustaqil ravishda mulkiy da'volar bilan chiqishi, merosga oid masalalarda o'z manfaatlarini himoya qilishi va nikoh munosabatlaridan kelib chiqadigan huquqlarini talab qilishi mumkin bo'lganini ko'rsatadi [2].

Bu ma'lumotlarni "ayollar jamiyatda to'liq teng huquqli bo'lgan" degan xulosaga olib kelish noto'g'ri bo'ladi. Biroq ularning huquqiy subyekt sifatida sud-huquqiy munosabatlarda ishtirok etgani oila institutining ichki tuzilmasida muayyan huquqiy mexanizmlar mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Shu jihatdan mahr ayolning oiladagi iqtisodiy mavqei ta'minlash vositalaridan biri bo'lgan. Ajrim holatlarida esa mahr, mulk va boshqa majburiyatlar masalasi huquqiy muhokama predmetiga aylangan.

QARINDOSHLIK VA OILA INSTITUTINING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI O'RNI

"Firdavs ul-iqbol"ning eng muhim jihatlaridan biri unda qarindoshlik munosabatlarining davlat boshqaruvi bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanishidir.

Asarda xon, shahzodalar, inoqlar va boshqa mansabdorlar o'rtasidagi qarindoshlik munosabatlari siyosiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rinadi. Bu holat Xiva xonligida oila institutining faqat xonadon doirasidagi munosabat emas, balki davlat boshqaruvi va siyosiy elita shakllanishining omillaridan biri bo'lganini ko'rsatadi.

Ayniqsa, hukmdor sulolasi va mansabdorlar o'rtasidagi qarindoshlik aloqalari davlat boshqaruvida muayyan ijtimoiy kapital vazifasini bajargan.

2010-yilgi nashr so'ngso'zida qayd etilishicha, "Firdavs ul-iqbol"ning tarixiy qimmatini belgilaydigan muhim xususiyatlardan biri uning Xorazmning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotini keng qamrovda aks ettirishidir [1; B. 372–379].

Demak, mazkur manba oila institutini faqat nikoh va ajrim masalalari bilan cheklab o'rganishga imkon bermaydi. U qarindoshlikning davlat boshqaruvi, sulolaviy davomiylik va siyosiy elita shakllanishidagi o'rnini ham ko'rsatadi.

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TRANSFORMATSIYANING ASOSIY YO'NALISHLARI

Xiva xonligida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi oila institutining transformatsiyasini bir necha yo'nalishda ko'rsatish mumkin.

Birinchidan, nikoh munosabatlarining huquqiy rasmiylashuvi kuchaydi. Nikoh faqat diniy marosim emas, balki huquqiy oqibatlariga ega bo'lgan munosabat sifatida qaraldi.

Ikkinchidan, mulkiy munosabatlarning hujjatlashtirilishi kengaydi. Mahr, meros, mulk va boshqa iqtisodiy masalalar qozilik hujjatlarida qayd etildi.

Uchinchidan, oilaviy nizolarning huquqiy institutsionallashuvi kuzatildi. Er-xotin o'rtasidagi nizolar, ajrim va mulkiy da'volar qozilik muhokamasiga olib chiqildi.

To'rtinchidan, ayollarning huquqiy subyekt sifatidagi ishtiroki muayyan darajada ko'zga tashlandi. Ayniqsa, mulk, mahr va meros bilan bog'liq masalalarda ayollar o'z manfaatlarini huquqiy vositalar orqali himoya qila olgan.

Beshinchidan, oila va qarindoshlikning siyosiy funksiyasi saqlanib qoldi. "Firdavs ul-iqbol"da aks etgan sulolaviy va qarindoshlik aloqalari XIX asr oxiri – XX asr boshlariga qadar Xiva jamiyatining ijtimoiy tuzilishida oila institutining muhim o'rnini anglashga imkon beradi.

ROSSIYA PROTEKTORATI SHAROITIDA OILA INSTITUTI

1873-yildan keyin Xiva xonligining Rossiya imperiyasi bilan siyosiy munosabatlari tubdan o'zgargan bo'lsa-da, mahalliy oilaviy-huquqiy munosabatlarning asosiy mexanizmlari shariat va urf-odatlariga tayanishda davom etdi.

Bu davrda Xiva xonligining huquqiy tizimi bir necha institutlarning o'zaro munosabatiga asoslangan edi. Qozilar shariat asosidagi nizolarni ko'rgan bo'lsa, xonlik ma'muriyati ayrim murakkab ishlarning yakuniy hal qilinishida ishtirok etgan.

Sartori va Abdurasulov Xiva xonligidagi huquqiy maydonni faqat diniy sudlar faoliyati bilan cheklab bo'lmashligini ko'rsatadi. Huquqiy nizolarni hal qilishda qozilar bilan bir qatorda davlat ma'muriy vakillari ham ishtirok etgan [2; B. 1–20].

Oila nizolari misolida ham mazkur holat yaqqol ko'rinadi. Demak, Rossiya protektorati oila institutining an'anaviy huquqiy asoslarini birdaniga o'zgartirib yubormagan. Aksincha, mavjud shariat va urf-odat normalari yangi siyosiy-ma'muriy sharoitda faoliyat ko'rsatishda davom etgan.

NATIJALAR

Xiva xonligida oila institutining XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi holatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayoni an'anaviylik va yangilanishning birgalikdagi rivojlanishi orqali kechgan.

"Firdavs ul-iqbol"ning 2010-yilgi N. Jumaxo'ja, S. Ro'zimboyev va A. Ahmedov tayyorlagan nashri oilaning tarixiy ildizlari, qarindoshlik, sulolaviy davomiylik va ijtimoiy aloqalarni anglash uchun muhim manba bo'lsa [1], qozilik hujjatlari XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi oilaviy munosabatlarning kundalik huquqiy amaliyotini aniqlash imkonini beradi.

Shu sababli ikkala turdagi manbani birgalikda o'rganish metodologik jihatdan muhimdir. "Firdavs ul-iqbol" oila va qarindoshlik institutining tarixiy-ijtimoiy ildizlarini ko'rsatsa, qozilik hujjatlari uning huquqiy amaliyotini ochib beradi.

Mazkur ikki manba qatlamining qiyosiy tahlili Xiva xonligida oila institutining o'zgarishini uzluksiz tarixiy jarayon sifatida ko'rish imkonini beradi.

XULOSA

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligida oila instituti jamiyatning asosiy ijtimoiy va huquqiy institutlaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Uning asosiy mazmunini nikoh, qarindoshlik, farzandlar, mulk, meros va avlodlar davomiyligi bilan bog'liq munosabatlar tashkil etdi.

Tadqiqot natijalari oila institutining transformatsiyasi bir necha yo'nalishda kechganini ko'rsatadi. Nikoh va ajrim munosabatlari huquqiy jihatdan rasmiylashtirildi; mahr, mulk va meros bilan bog'liq munosabatlar hujjatlashtirildi; oilaviy nizolar qozilik va ayrim hollarda ma'muriy organlarda ko'rib chiqildi.

"Firdavs ul-iqbol"ning 2010-yilda N. Jumaxo'ja, S. Ro'zimboyev va A. Ahmedov tomonidan tayyorlangan "O'qituvchi" nashri Xiva jamiyatida oila va qarindoshlikning tarixiy ildizlari, sulolaviy davomiylik hamda siyosiy-ijtimoiy aloqalardagi o'rnini aniqlash uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Asarda aks etgan qarindoshlik va sulolaviy munosabatlar keyingi davrlarda ham Xiva jamiyatining ijtimoiy tuzilishida oila institutining muhim ahamiyatini tushuntirish imkonini beradi.

Shunday qilib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Xiva xonligida oila institutining transformatsiyasi an'anaviy oilaviy qadriyatlarining yo'qolishi emas, balki ularning yangi siyosiy, iqtisodiy va huquqiy sharoitlarga moslashuvi bilan tavsiflanadi. Oila instituti shariat va mahalliy urf-odatlariga tayangan holda davlat-huquqiy tizim bilan tobora faolroq munosabatga kirishgan. Bu esa Xiva xonligi jamiyatining modernizatsiyaga oid murakkab va ziddiyatli jarayonlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Munis Shermuhammad Xorazmiy, Ogahiy Muhammad Rizo. Firdavs ul-iqbol (Baxtlar bog'i) / Nashrga tayyorlovchilar: N. Jumaxo'ja, S. Ro'zimboyev, A. Ahmedov. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 382 b.
2. Sartori P., Abdurasulov U. Seeking Justice at the Court of the Khans of Khiva (19th–Early 20th Centuries). – Leiden; Boston: Brill, 2020. – 455 p. – (Brill's Inner Asian Library, Vol. 38). – URL: <https://doi.org/10.1163/9789004427907>
3. Урунбаев А., Хорикава Т., Файзиев Т. и др. Каталог хивинских казийских документов XIX – начала XX вв. – Киото: Институт изучения языков и культур Азии и Африки, 2001. – 691 с. – URL: <https://books.google.com/books?id=KAJpAAAAAMAAI>
4. Munirov Q. Xorazmda tarixnavislik (XVII–XIX va XX asr boshlari). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002. – 192 b. – URL: <https://tadqiqot.uz/index.php/history/article/view/4395>
5. Ro'zimboyev S., Ahmedov A. "Firdavsu-l-iqbol"dagi adabiy janrlar haqida // O'zbek tili va adabiyoti. – 2009. – № 6. – B. 19–24. – URL: https://uzpedia.uz/pedia/firdavsuliqbolning_adabiyestetik_qiymati
6. Ro'zimboyev S., Ahmedov A., Yo'ldoshev R. Ogahiyning adabiy-tarixiy merosi. – Urganch: Universitet, 2008.
7. Jumaxo'ja N. "Firdavs ul-iqbol" – ulkan qomusiy, tarixiy-adabiy manba // Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol (Baxtlar bog'i). – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – B. 372–381.
8. Лобачёва Н. П. К истории сложения института свадебной обрядности (на примере комплексов свадебных обычаев и обрядов народов Средней Азии и Казахстана) // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – Москва: Наука, 1978. – С. 144–175. – URL: <https://abashin.org/2024/04/26/lobachyova-n-p-k-istorii-slozheniya-instituta-svadebnoj-obryadnosti/>
9. Абашин С. Н. Калым и махр в Средней Азии: о «границах» в социальных отношениях // Человек и право. – Москва, 1999. – С. 155–160. – URL: <https://library.omsu.ru/>
10. Munis Shir Muhammad Mirab, Agahi Muhammad Riza Mirab. Firdaws al-Iqbāl: History of Khorezm / Ed. by Yuri Bregel. – Leiden: E. J. Brill, 1988. – URL: <https://brill.com/edcollbook/title/695>